

**ФІЛОСОФІЯ
СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ**

ПЛАН

1. Загальна характеристика епохи
2. Принципи християнського філософствування
3. Патристика – побудова універсальних систем християнського світогляду
4. Схоластика – осягнення Бога засобами розуму
5. Середньовічна дискусія про універсалії
6. Християнський містицизм

Середньовіччя

Виникнення **християнства** (1 ст.н.е.) -- причина зміни культур, переходу від античності до Середньовіччя.

Філософія осмислювала усі світоглядні проблеми в загальних рамках християнського світорозуміння, була **служницею Богослов'я**.

Тема середньовічної філософії – **співвідношення віри та розуму**.

Відмінність середньовічного світогляду від античного:

Античне мислення орієнтоване на зовнішній світ і прагне усвідомити його як грандіозну єдність: "Космос" — цілісне, живе, пластичне утворення. Людина займає у світі центральне місце. Нерівність людей пояснюється їхньою природою. Час в античному світорозумінні **циклічний**, рухається наче по колу.

Античність – це повнота, буяння життя.

Середньовічна

філософія базується:

- ⊙ На принципі **теоцентризму**
- ⊙ На принципі **креаціонізму**
- ⊙ На принципі **провіденціоналізму**
- ⊙ **Монотеїзму (єдинобожжя)**, який замінив собою **політеїзм (багатобожжя) античності**
- ⊙ **ТЕОЦЕНТРИЗМ** (грец. *theos* - Бог) – визнання Бога джерелом і основою всього сущого ("Все, що є, — все від Бога").
- ⊙ **КРЕАЦІОНІЗМ** (лат. *creatio* - створення, творення) – визнання, що Бог створив світ з нічого, створили впливом своєї волі, завдяки своєму всемогутності, що в кожному мить зберігає, підтримує буття світу
- ⊙ **ПРОВІДЕНЦІАЛІЗМ** (лат. *providentia* - провидіння) – система поглядів, відповідно до якої всіма світовими подіями, у тому числі історією і поведінкою окремих людей, управляє божественне провидіння (провидіння - в релігійних уявленнях: Бог, вища істота або його дії).

НОВЕ РОЗУМІННЯ БОГА

Трансцендентний - філософський термін, що означає, в протилежність **іманентному**, те, що поза межне по відношенню до світу явищ і недоступне для теоретичного пізнання. Потойбічне до земного світу.

Трансцендентні бог, душа, безсмертя; потойбічний світ.

Середньовіччя – це смирення перед Богом, аскетизм, послух, молитва.

Середньовічна філософія поділяється на періоди:

- *Період патристики*
  - *Період схоластики*
- ◎ **ПАТРИСТИКА** (від грец. Πατήρ, лат. Pater - батько) - філософія і теологія отців церкви, духовно-релігійних вождів християнства з 1-3 до 7-9 ст. Вчення, вироблені отцями церкви, стали основоположними для християнського релігійного світогляду. Вплив філософії Платона.
  - ◎ **СХОЛАСТИКА** (грец. σχολαστικός, «вчений, шкільний», «адвокат») з 9 по 13-15 ст., система середньовічної філософії, сконцентрована навколо університетів, представляє собою синтез християнського (католицького) богослов'я і логіки Арістотеля.

Патристика

Основні проблеми :

1. проблема **суті Бога** і його **троїстості** (тринітарна проблема);
2. взаємодія **віри і розуму**, одкровення християн і мудрості язичників (греків і римлян);
3. розуміння **історії як лінійного** руху до визначеної кінцевої мети - «граду Божого»;
4. дія **волі** людини: до порятунку або загибелі її душі;
5. проблема **походження Зла** у світі і з'ясування, чому його терпить Бог.

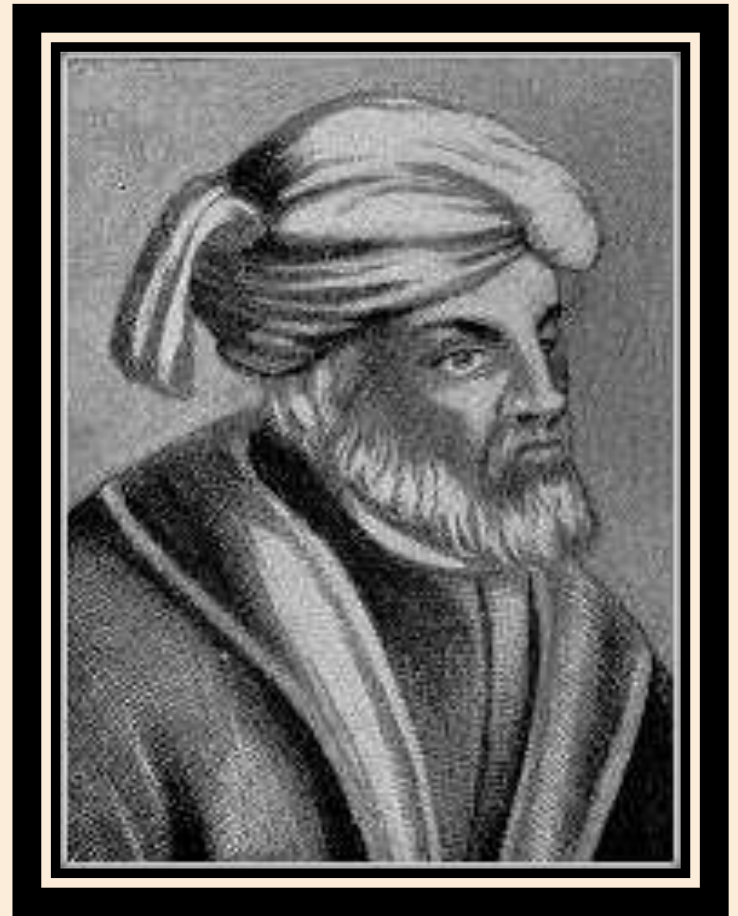
Досліджували: Квінт Септимій Флоренс **Тертулліан, Оріген, Василь Великий, Григорій Нісський, Августін Блаженний** та інші

Тертуліан – виходець із Пн. Африки. Народився припл. 160 року, помер припл. 220 року.

Твердив, що жодному християнину не потрібна грецька філософія, логіка тощо. Він протиставляє Аристотеля Ісусу Христу та висловлює жаль до Аристотеля. *“Нам не потрібні Афіни після Єрусалиму”*.

Християнство – це передусім мораль. Божественна істина дана людині в ім'я її життя. Розум підпорядкований вірі.

«Вірую, тому що абсурдно»

Тертуліан

*Тит Флавій **Климент** - християнський апологет і проповідник Священного Писання серед елліністичних книжників, основоположник Олександрійської богословської школи, очолював її до Орігена.*

*Климент стверджував, що всі грецькі мислителі були праві, але вони не дожили до Сина Божого
Климент розум накладав на віру*

Оріген - великий богослов і систематизатор християнських ідей на філософській основі, поєднував давньогрецьку мудрість і християнське благочестя. Один з творців **Нового Завіту Біблії**. Основні філософські думки викладені в **трактатах** "Про основи", "Проти Кельса"

Стверджував, що всі люди можуть бути врятовані, якщо вони покаються

"Душа –янгол, що замерз" (у тілі).

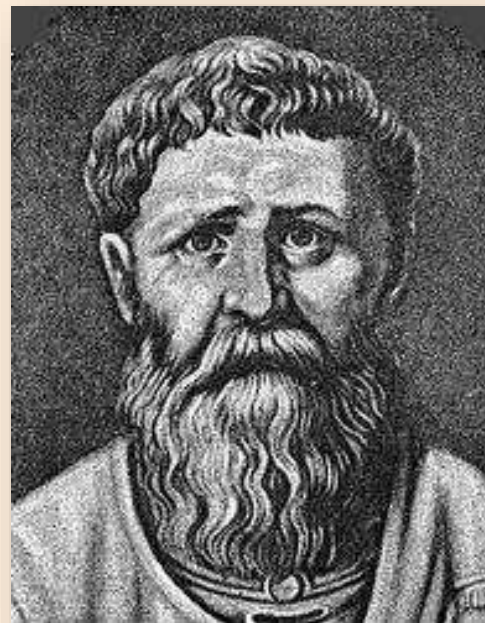
Августин (Блаженний) Аврелій

- християнський теолог і філософ, найвпливовіший проповідник,
- єпископ Гиппонський.
- один з Отців християнської церкви.
- Родоначальник християнської **філософії історії**.
- християнський неоплатонік.

Основні праці: «Про град Божий», «Сповідь», «Проти академіків», «Про блаженне життя», «Про порядок», «Безсмертя душі», «Про Трійцю», «Про вчителя », « Про музику ».

Головна проблема праць Августина - взаємовідношення Бога і світу.

- принципи **теоцентризму** і креаціонізму
- **«особистий»** Бог, поза межний світу, створеному ним.
- **боротьба добра і зла** триватиме вічно
- Лінійна теорія часу: Чи існує час, якщо не існує людина?
- Психологічне розуміння часу: людина виділяє минуле (пам'ять), сьогодення (увага) і майбутнє (надії).

**«Розумію, щоб вірити», –
Августин Блаженний**

I –II тисячоліття – час догматизму та мороку

- ◎ Знищена антична культура
- ◎ Знакла освіта, грамотність
- ◎ Європейці – масово неграмотні
- ◎ **МЕТА** – приспати розум, щоб він не шкодив вірі
- ◎ Загроза експансії ісламу
- ◎ Необхідність культурного відродження
- ◎ Діяльність **Карла Великого** – каролінгське відродження
- ◎ Система шкільної освіти налагоджується (**Северин Боецій**)

Схоластика

Тема відносин Бога і створеного ним світу. "Схоластика" (IX-XV ст.).
Задача **раціонального обґрунтування віри**, що сприяло виправданню людського розуму, визнанню його ролі в пізнанні (спочатку - релігійних догматів віри).

Періоди схоластики

- ◎ **Рання схоластика** (IX—XII ст.) склалася в умовах становлення феодального ладу в Європі та папської влади Риму. У цей період домінує суперечка про універсалії: що більше належить до сутності — одиночні речі чи загальні (універсальні) поняття .
- ◎ **Зріла схоластика** (XII—XIII ст.), розвивалася в **університетах**, її центр - Паризький університет (Сорбонна), де культивувався платонізм, що поступово витіснявся аристотелізмом. Вчення **Фоми Аквінського**, який інтерпретує вчення Аристотеля в дусі християнства
- ◎ **Пізня схоластика** (XIII—XV ст.) - загострення ідейних суперечностей епохи розвиненого феодалізму. Головна теза: про існування **двоїстої істини**. Християнський містицизм (**Майстер Екгарт**) — пізнання Бога через диво Одкровення.

Паризька Сорбонна

**«Вірю, щоб
розуміти»», - Ансельм
Кентерберійський**

Творцем схоластики вважали **Ансельма Кентерберійського**.

Праці — «Монолог», «Додаток до міркування», трактати про основні питання теології, реальність і характер Бога.

Поєднував філософську істину — **Розум і Істину** одкровення — **Віру**. Мислення має бути підлегле вірі, яка є передумовою, без Віри немає справжнього пізнання.

«Вірю, щоб розуміти»: віра має бути метою раціонального мислення, але Віра слід виключити з операцій мислення, не може служити аргументом. Розум вільний і самостійний — але в межах догматів.

Онтологічний доказ буття Бога: Бог є суцим і суцим вищого порядку. Бог існує в мисленні людей – ідею про себе Він заклав людям у розум сам.. Бог існує, оскільки існує поняття найвищої, максимально досконалої істоти.

Фома Аквінський

“Сума теології” (тобто сукупності теологічних вчень) розглядає католицьку догматику, що стає **основним надбанням** усієї схоластичної теорії.

Стверджує, що **предметом філософії** є істини **Розуму**, а теології — істини **Одкровення**. Кінцевим об'єктом їх обох, та джерелом усякої істини, є **Бог**, тому не може бути принципових суперечностей між Одкровенням і Розумом, між теологією і філософією.

Філософія є служницею богослов'я і настільки ж нижча за нього, наскільки обмежений людський розум нижчий від божественної премудрості.

У чисто життєвій, Любові до Бога є найважливіше пізнання Бога.

Вчення Фоми Аквінського дістало назву **томізм**. Дане вчення у формі неотомізму і досі є офіційною католицькою доктриною.

«Я часто каюся в тому, що говорив, але рідко шкодував про те, що мовчав»
— Фома Аквінський

Докази буття Бога

Ансельм Кентерберійський

У «Монологіоні» — 3 докази існування Бога

◎ Все прагне до блага, Бог — найвище благо

◎ Бог є межа за величиною,

◎ Бог як абсолютно досконале буття замикає собою ієрархічну драбину прагнення істот до досконалості.

У «Прослогіоні» дано головний (онтологічний) доказ — Бог є те, вище чого нічого не можна помислити.

Фома Аквінський

◎ Бог є першорушитель, першодвигун.

◎ Бог є діюча творча першопричина

◎ Бог є першотворець

◎ Бог є найвище благо та найвища досконалість

◎ Бог є найвища мета.

Вільям Оккам — найрішучіший номіналіст.

◎ Універсали не можуть існувати поза свідомістю.

◎ Критика схоластичного реалізму, що одержала назву «**бритви Оккама**» (“лезо Оккама”), виражається в словах: «**Без необхідності не слід стверджувати багато чого**» або «**Даремно робити за допомогою багато чого те, що може бути зроблене за допомогою меншого**». ще коротше формулювання «бритви Оккама»: «**Суть не має бути множена понад необхідність**»

◎ Предмет усякого пізнання — тільки одиничне, індивідуальне.

«Напрасно пытається делать посредством большего то, что может быть сделано посредством меньшего», - Вільям Оккам

Дискусія між номіналізмом і реалізмом - питання про природу загальних понять (універсалій).

Реалісти вважали, що єдина справжня основа буття речей — це **загальні ідеї божественного розуму**, які постають взірцями при творенні світу; це єдина справжня реальність. Знання цих ідей як найперших істин людина отримує із Святого Письма.

Номіналісти припускали, що загальні ідеї - це лише **імена ("номіна")**, якими людина позначає спільне в різних речах, а реальністю слід вважати **одиночні речі**, саме вони постають результатом божественного творіння світу. Поза людським пізнанням загальних ідей не існує. Людське пізнання має своє значення та виправдання.

*Реалісти були більш ортодоксальними теологами, а деяких номіналістів Церква засудила. **Реалісти**: Ансельм Кентерберійський, Фома Аквінський, **Номіналіст**: Іоанн Росцеллін, Вільям Оккам та інші.*

Питання про природу загальних понять та їх роль у пізнанні залишається і до сьогодні дуже важливим для філософії, оскільки у деяких течіях сучасної філософії сповідується позиція, за якою єдиною реальністю інтелектуальних актів постає мова, а поняття, у такому разі, визначають зміст інтелекту.

Майстер Екгарт

- ◎ німецький богослов, філософ і містик
- ◎ Слово «майстер» у його імені відповідає академічному титулові, який він отримав у Парижі.
- ◎ Третій шлях пізнання Бога – містичний, через Одкровення

ТВОРИ: «Мовлення про розрізнення», «Книга про божественну втіху», «Про достойних людей», проповіді.

ВИСНОВКИ

- ◎ Середньовіччя – епоха християнська
- ◎ Філософія існує під впливом та контролем церкви
- ◎ Світського знання не існує
- ◎ Головна проблематика – співвідношення віри й розуму (істини віри та істини розуму);
- ◎ тілесне, душевне та духовне в людині;
- ◎ цінність духовного життя, феномен совісті
- ◎ роль та місце Бога в світі та людському житті
- ◎ Головний метод – екзегетика (тлумачення Святого Письма)

Відродження, 15-16 ст.

1. Загальна характеристика епохи
2. Гуманізм Відродження
3. Різновиди ренесансного пантеїзму
4. Принцип вигоди у філософії Відродження
5. Утопія доби Відродження

СУСПІЛЬНІ ЗМІНИ

Зростання значення та авторитету міст, збільшенням їх питомої ваги та значення як в економіці, так і в духовному житті суспільства. У XIV- XV ст. міста стали центрами торгівлі, виробничої діяльності, освіти, науки, духовних пошуків. Вони - осередки формування нового погляду на світ, на людину, її можливості.

Посилювалася критика ортодоксальної релігійної догматики, особливо в аспекті її розходження з реальною практикою суспільства, життям і діяльністю представників кліру. Усі ці процеси в особливо концентрованому вигляді проявилися в Італії XIV—XV ст., де й виникло явище Відродження.

Титани Епохи Відродження

Леонардо да Вінчі

Мікеланджело
Буонарроті

Рафаель Санти

Особливості філософії Відродження:

- ◎ *оригінальна переробка та синтез філософських ідей античності та еллінізму (платонізму), містичних та герметичних вчень, містицизм;*
- ◎ *еклектичність — змішання гуманістичних, натурфілософських та релігійних уявлень;*
- ◎ *діалектичність, відмова від визнання готових істин та авторитетів;*
- ◎ *пантеїзм, відхід від розуміння Бога як особистості, обожествління природи;*
- ◎ ***реабілітація тілесності, природного світу як прекрасного божого творіння;***
- ◎ *орієнтація на земне, а не потойбічне життя;*
- ◎ *увага до **особистості**, її природних потреб, індивідуалізм;*
- ◎ *зародження **механістичного** розуміння природи;*
- ◎ ***сенсуалізм*** — визнання чуттів основою пізнання.

Зміст філософії Відродження:

- ◎ **секуляризація** суспільного життя, послаблення церковної влади, поява світської інтелігенції, розвиток світського мистецтва;
- ◎ криза феодального суспільства, його занепад та **зародження капіталістичних відносин**;
- ◎ створення **національних держав** та абсолютних монархій;
- ◎ **реформація**, антикатолицький рух в Європі, що поклав початок **протестантизму**;
- ◎ зародження **експериментального природознавства**;
- ◎ **великі географічні відкриття**.

Основні принципи філософії

Відродження:

- ◎ **антропоцентризм** — визнання людини вихідною точкою філософського осмислення дійсності; естетичний антропоцентризм епохи Відродження протиставляється теоцентризму середньовіччя та космоцентризму античності;
- ◎ **гуманізм** — напрям суспільної думки, що визнає людину вищою цінністю, спрямований на ствердження особистості у діяльності, творчості та свободі;
- ◎ **титанізм** — гуманістичне уявлення про необмеженість можливостей людини, що проявилось у прагненні до всебічного самовираження особистості у різних сферах діяльності: мистецтві, науці, філософії тощо;
- ◎ **антиклерикалізм** — заперечення повної влади церкви у всіх сферах людського життя;
- ◎ - **антисхоластичність** — заперечення схоластики як методу філософствування та пізнання як такого, що не дає інформації про дійсний світ.

Періоди філософії Відродження:

ГУМАНІСТИЧНИЙ (XIV – до сер. XV ст.). Відбувається звернення до людини як богорівної творчої істоти, становлення гуманізму та антропоцентризму.
Представники:

Данте, Петрарка, Валла.

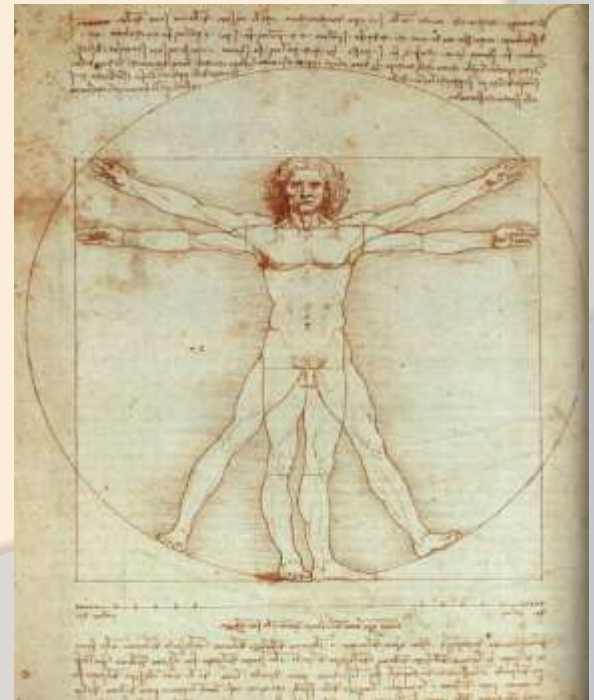
НЕОПЛАТОНІЧНИЙ (середина XV – перша третина XVI ст.). Поряд з питаннями природи людини здійснюється постановка онтологічних проблем та вирішення їх у дусі оригінально інтерпретованого вчення античності. Розвиваються магія та алхімія як способи пізнання природи та її перетворення.

Представники: **Кузанський, Фічіно, Бьоме.**

НАТУРФІЛОСОФСЬКИЙ (друга половина XVI — початок XVII ст.). Відхід від розуміння людини як центру світу і визнання її частиною природи. Розвиток пізнання природи як механізму.

Представники: **Леонардо да Вінчі, Еразм Роттердамський, Копернік**

Мислителі цієї епохи особливо переймалися проблемами індивідуальності, самоцінності специфічного, неповторного та унікального в людині, своєрідності обдаровання, смаку, уподобань, способу життя тощо. Йдеться не про біологічну специфіку індивідів, а про такі феномени, як індивідуальність та особистість.

Данте Аліг'єрі

- Останній співець середньовіччя, перший співець Відродження
- Автор “Божественної комедії”
- Три частини твору: «Пекло», «Чистилище», «Рай» та декілька шарів: особиста драма поета, алегоричний опис історії Флоренції, опис світу.
- Спершу твір мав назву «Комедія», епітет «божественна» вжив у своєму дослідженні про поему Данте італійський письменник-гуманіст Джованні Бокаччо. З того часу поему публікують з назвою «Божественна комедія».
- Образ прекрасної дами
- Платонічне кохання
- Криза середнього віку

Франческо Петрарка (1304-1704).

- ◎ один з кращих поетів Італії – Сонети до Лаури
- ◎ великий пропагандист античної культури.
- ◎ життя було присвячене науковій і літературній роботі, а також пошукові і збиранню класичних античних текстів.
- ◎ виховання духу в постійному спілкуванні з великими вчителями минулого - "Про справи повсякденні"

Християнський неоплатонік, він усвідомлює, 1)першопочатком світу речей і людських істот є божественна ідея;

2) існують різні ступені втілення краси, і людська краса постає лише нижчим щаблем у порівнянні з красою божественною.

Петрарка вивчав людину. Твір "Моя таємниця", виправдовує земні прагнення людей, прагне примирити християнство з античною філософською культурою, зокрема з філософією стоїків, висуває на перший план моральну філософію, яка ближче до людини, аніж будь-яка інша філософія.

Сонет 61

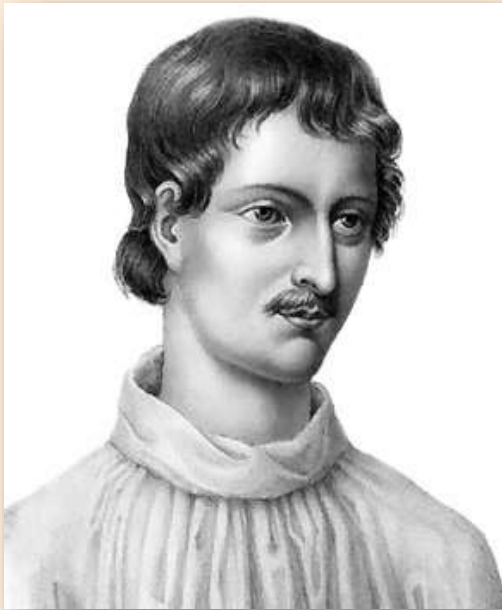
Благословенні будьте, день
і рік,
І мить, і місяць, і місця урочі,
Де постеріг я ті сяйливі очі,
Що зав'язали світ мені навік!
Благословен вогонь, що
серце пік,
Солодкий біль спечаленої
ночі
І лук Амура, що в
безоболоччі
Пускав у мене стріл ясний
потік!

Благословенні будьте,
серця рани
І вимовлене пошепки ім'я
Моєї донни – ніжне і кохане,
І ці сторінки, де про неї я
Писав, творивши славу, що не
в'яне, –
Й ти, неподільна радосте моя!

Перекладач: Д.Павличко

Ніколай Копернік Польський астроном, математик та економіст. Основний твір: «Про обертання небесних сфер». Обґрунтував **геліоцентричну систему світу**, створив зоряний каталог, обчислив астрономічні відстані, висловив ідею всесвітнього тяжіння. Згідно з цією ідеєю, Земля не є нерухомим центром світу, а обертається навколо своєї вісі та водночас навколо Сонця, яке знаходиться у центрі Всесвіту

Джордано Бруно (1548-1600). Основні твори: «Про причину, початок та єдине», «Про монаду, число та фігуру». Центральна категорія його вчення – Єдине. Це і причина буття, і саме буття речей. **Пантеїстична** картина світу: Бог не протистоїть світу як творець, а знаходиться в самій природі як її внутрішня рушійна сила. Бруно висунув також тезу про нескінченність і вічність Всесвіту, в якому безперервно відбуваються рух та зміни.

Дж. Бруно відкинув ідею єдиного центру. В Універсумі безліч світів, і кожен з них має свій центр – зірку

ЛОРЕНЦО ВАЛЛА. Валла ігнорує релігію як засіб пізнання, вважаючи її сферою практично-емоційного життя людини, що не піддається раціоналізації. В роботі «Перегляд діалектики та філософії» Валла критикує схоластику як споглядальне та хибне вчення. Пропонує мінімізувати набір категорій, звівши їх до трьох: сутності, якості та дії.

Схоластиці протиставляє гуманістичну філологію, в якій слово виступає носієм культурного досвіду людства. Особистість визначає як гармонійне поєднання чуттєвого, тілесного і духовного. Особисте життя набагато важливіше, ніж життя інших людей. Як і всі живі істоти, люди прагнуть до збереження власного життя і уникають всього, що може їм зашкодити. В роботі «**Про істинне та хибне благо**» фактично відновлює епікуреїзм, реабілітує природні потреби людини і вказує, що джерелом насолоди є людські почуття. Насолоду часто ототожнює з **корисністю**. Справжнє благочестя вбачає не у приборканні природних потреб, а в умінні гідно переносити мирські радості та негаразди. Заперечення середньовічного аскетизму у нього іноді доходять до звеличення егоїзму та утилітаризму: «Навіть Богу не варто служити, не сподіваючись на винагороду».

НІКОЛО МАКІАВЕЛЛІ.

- ◎ Політичний діяч,
- ◎ Вчення здобуло назву **макіавеллізм**.
- ◎ Праці «Державець», «Флорентійські літописи» обґрунтовує абсолютистську модель суспільства, право на основі сили.
- ◎ Люди за своєю природою **егоїстичні**, наймогутнішим стимулом їх вчинків виступає бажання зберігати та приумножувати майно.

- Суспільство життєздатне тільки за наявності мудрого, жорсткого і сильного правителя.
- правитель має бути сміливим і жорстоким, хитрим та віроломним, здатним відкинути
- **Мета виправдовує засоби.**
- Релігія виступає допоміжним способом в управлінні державою
- Основною людською чеснотою вважав доблесть — діяти за здоровим глуздом, волею; прагнути великої мети.
- Видатні особистості принципово обирають крайній шлях

ТОМАС МОР. Англійський гуманіст.

У творі **«Утопія»** (дослівно: місце, що не існує) розглядає соціальні та політичні проблеми епохи, пропонує ідеальний варіант суспільного устрою, справедливий, але недосяжний в дійсності — утопічний соціалізм (комунізм). Причину всіх суспільних негараздів Мар вбачає у **приватній власності**, у пануванні особистого інтересу. У ідеальному суспільстві повністю відсутня приватна власність, всі блага спільні, керівництво забезпечує справедливий і рівний розподіл суспільних благ. Промисловість знаходиться на високому рівні, всі люди зобов'язані працювати (робочий день триває 6 годин), а вільний час присвячувати наукам і мистецтву.

Мета такого суспільства не тільки забезпечення майнової рівності своїх громадян, але й надання можливостей для вільного розвитку людської особистості. Утопійці допускають існування різних релігій і навіть безбожників, дотримуються толерантності та віротерпимості. Людське щастя полягає в «чесному і благородному» задоволенні. Доброчинним є життя, узгоджене з законами природи. Життя в щасті і чесноті передбачає рівність і братерство, взаємодопомогу і терпимість. Суспільно-етичний ідеал Мора виключає гуманістичний індивідуалізм, натомість стверджує природність взаємопідтримки

ТОММАЗО КАМПАНЕЛЛА. Італійський монах, натурфілософ

ідея суспільства на основі принципів утопічного комунізму. «Місто Сонця», «Про християнську монархію», має на меті встановлення царства божого на землі. Головну причину суспільних негараздів вбачає у нерівності. Влада грошей приводить до домінування власного інтересу, руйнування моралі, породжує індивідуалізм та макіавеллізм. Кампанелла відстоює єдність церковної і світської влади, закликає до ліквідації приватної власності як і написано у християнських завітах.

Пропонує ліквідувати приватну власність, моногамну сім'ю як джерело егоїзму. Держава опікується оптимальною народжуваністю, вихованням та освітою дітей. Релігія міста Сонця є філософією природи, магичною силою, що підтримує єдність суспільства. Державний устрій — це сувора теократія, очолювана Метафізиком Його помічники: Влада; Мудрість; Любов. Основні правителі обираються на все життя з людей, які досконало володіють усіма науками.